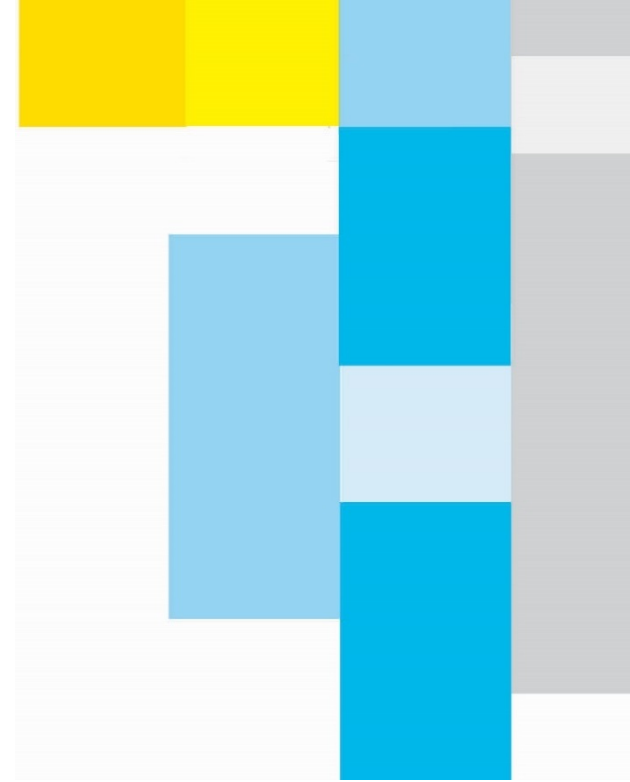
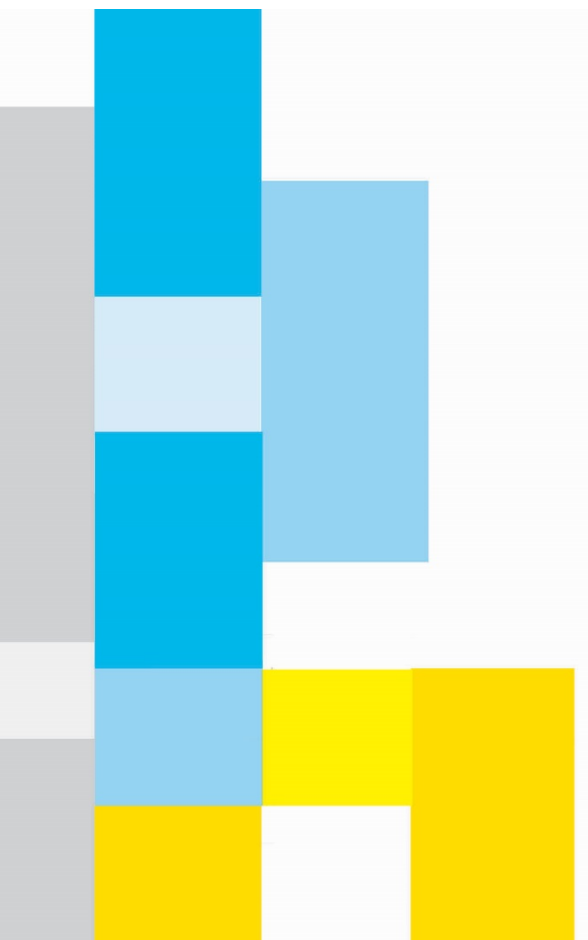

Publiceringsår 2017

Förskolans arbete med barn i behov av särskilt stöd

Kvalitetsgranskning 2017

Diarienummer: 400-2016:209

Foto: MostPhotos

Innehållsförteckning

Förord	4
Sammanfattning.....	5
Viktigaste iakttagelserna	5
Skolinspektionens bedömningar.....	6
Inledning	7
Bakgrund	7
Tidigare studier och forskning	7
Syfte och frågeställningar.....	9
Granskningens genomförande.....	9
Begreppsförklaringar.....	9
Kvalitetsgranskningens resultat	11
Särskilt stöd i förskolan – ett uppdrag som behöver omsättas	11
Särskilt stöd i praktiken – arbete med uppdraget	13
Förskolechefens ansvar.....	19
Skolinspektionens bedömningar	22
Avslutande diskussion	23
Personalens syn på hur uppdraget ska omsättas har betydelse för kvaliteten i arbetet	24
Förskolornas arbete med särskilt stöd behöver utvecklas	25
Förskolechefens stöd är avgörande för kvaliteten i arbetet	26
Framgångsfaktorer	27
Metod och genomförande	28
Referenser.....	29
Bilaga 1.....	31
Uppgift om vilka kommuner och förskolor som har granskats	31

Förord

Skolinspektionen har i uppdrag att granska kvaliteten i sådan utbildning och pedagogisk verksamhet som står under myndighetens tillsyn. Granskningen innebär en detaljerad och systematisk undersökning av verksamhetens kvalitet inom ett avgränsat område, i förhållande till nationella mål och riktlinjer. Utgångspunkten är alla barns och elevers lika rätt till en god utbildning i en trygg miljö.

Regeringen har gett Skolinspektionen ett särskilt uppdrag att under åren 2015–2017 ur olika aspekter granska svenska förskolors kvalitet och måluppfyllelse. Föreliggande kvalitetsgranskning ingår som en av flera granskningar i denna förskolesatsning.

Huvudsyftet med kvalitetsgranskningen är att bidra till utveckling. Granskningen gör tydligt vad som behöver förbättras för att i högre grad nå målen för verksamheten inom det aktuella området. Syftet är även att beskriva väl fungerande inslag och att visa på framgångsfaktorer.

Skolinspektionens iakttagelser, analyser och bedömningar redovisas dels i form av enskilda beslut till huvudmännen för de granskade förskolorna, dels i denna övergripande och sammanfattande rapport. Genom beskrivningar av viktiga kvalitetsaspekter inom granskningsområdet, avser rapporten att ge ett utvecklingsstöd även för förskolor som inte har granskats.

I denna rapport presenteras resultatet av Skolinspektionens kvalitetsgranskning med inriktning mot förskolors och huvudmäns arbete med barn i behov av särskilt stöd i förskolan. Iakttagelserna och slutsatserna gäller de 35 förskolor som har granskats och avser därmed inte att ge en nationell bild av förhållandena. Vilka förskolor som granskats framgår i bilaga 1.

Rapporten har författats av Anna Gabrielsson, Skolinspektionen i Göteborg, och projektledare för kvalitetsgranskningen har varit Monica Axelsson, Skolinspektionen i Göteborg.

Stockholm 2017

Helén Ängmo
Generaldirektör

Sammanfattning

Skolinspektionen har granskat hur förskolor arbetar med barn i behov av särskilt stöd. Granskningen har omfattat 35 slumpvis utvalda förskolor, varav 28 med kommunal huvudman och 7 med fristående huvudman. Granskningen har genomförts genom intervjuer, observationer och dokumentstudier.

Syftet med granskningen har varit att undersöka om förskolan har beredskap och arbetssätt för att uppmärksamma barn i behov av särskilt stöd, så att de får möjlighet att utveckla sin sociala delaktighet och sitt lärande utifrån sina förutsättningar. Granskningen har genomförts utifrån följande frågeställningar:

1. *Har förskolan arbetssätt för att uppmärksamma barn i behov av särskilt stöd?*
2. *Tillgodoses det särskilda stödet så långt som möjligt i den ordinarie verksamheten?*
3. *Finns det stödfunktioner och stödstrukturer som kan bistå förskolepersonalen i arbetet med barn i behov av särskilt stöd?*

Frågeställningarna utgår ifrån att tidigare studier och forskning visar att det finns risk att barn i behov av särskilt stöd inte alltid erbjuds en tillgänglig lärmiljö som möjliggör delaktighet i såväl sociala som pedagogiska sammanhang. Forskningen pekar också på att personalen kan känna sig främmande för att bedöma barns utveckling och lärande, vilket kan innebära en risk att stödbehov inte uppmärksammas.¹ Tidigare studier visar också att samarbetet med stödfunktioner såsom exempelvis specialpedagog och psykolog ibland brister.² Vidare visar forskningen att personalen ofta saknar både den tid som behövs och möjlighet till relevant kompetensutveckling.³

Viktigaste iakttagelserna

Granskningen visar att det finns kvalitativa skillnader i hur de granskade förskolorna arbetar med barn i behov av särskilt stöd, vilket medför att barnens möjligheter att tillgodogöra sig utbildningen i förskolan inte är likvärdiga.

I två tredjedelar av de granskade förskolorna behöver arbetet med barn i behov av särskilt stöd utvecklas. Ofta saknas arbetssätt för att undersöka och analysera barns stödbehov samt dokumentera, följa upp och utvärdera stödinsatser. I vissa lägen prövas åtgärder, men de bygger inte på en analys. Personalen saknar i många fall en gemensam syn kring vad särskilt stöd är och hur arbetet ska bedrivas. Det förekommer att personalen helst inte talar om särskilt stöd, utan menar att alla barn får stöd men i olika hög grad. Gränsdragningen för vad som utgör särskilt stöd varierar stort mellan förskolorna.

Ungefär en tredjedel av de granskade förskolorna har ett välfungerande arbete med barn i behov av särskilt stöd. I dessa förskolor har personalen kunskap om och en gemensam förståelse för uppdraget avseende arbete med särskilt stöd. Vidare finns ändamålsenliga arbetssätt för att kunna uppmärksamma ett barns behov av särskilt stöd samt undersöka och analysera barnets situation i förskolan. Personalen i dessa förskolor utformar stödinsatser som baseras på en analys av en kartläggning, och behov av särskilt stöd tillgodoses så långt som möjligt i den ordinarie verksamheten. Stödinsatserna följs upp löpande och utvärderas regelbundet. I dessa förskolor finns tillgång till reflektionstid och kompetensutveckling, och personalen har möjlighet att få stöd från olika stödfunktioner, vanligtvis specialpedagoger.

¹ Johansson (2016), Ifous (2017)

² Drugli, Clifford och Larsson (2008)

³ Sandberg och Norling (2014)

Granskningens viktigaste resultat visar att:

- Det varierar mellan förskolorna hur personalen omsätter uppdraget avseende särskilt stöd. Två tredjedelar av förskolorna bedöms ha mindre väl utvecklade arbetssätt. Detta kan innebära att barn som behöver stöd inte ges det i form av exempelvis bilder, tecken eller stöttning i lek och socialt samspel. Olikheterna i hur förskolorna bedriver arbetet kan innebära ett problem med likvärdighet.
- Det är stora skillnader i vilka rutiner som finns för arbetet med särskilt stöd, vilket leder till skillnader i hur väl arbetet bedrivs. Väl implementerade rutiner har i granskningen visat sig ha betydelse för kvaliteten i arbetet.
- Majoriteten av de granskade förskolorna arbetar med särskilt stöd i den ordinarie verksamheten och ger sällan stöd i form av särskiljande lösningar, vilket är ett positivt resultat.
- I flera förskolor är det oklart för personalen hur särskilt stöd skiljer sig från det stöd som förskolan kontinuerligt arbetar med för alla barn i barngruppen.
- Förskolecheferna har i de flesta fall kunskap om sitt särskilda ansvar för att verksamheten utformas så att barn i behov av särskilt stöd får det stöd och de utmaningar de behöver. Förskolecheferna ger dock inte alltid personalen förutsättningar att genomföra arbetet i praktiken. Det kan handla om att förskolechefen inte har gett vägledning kring särskilt stöd eller främjat samverkan mellan personalen eller med specialpedagog.
- Tillgången till specialpedagogisk, psykologisk och annan specialistkompetens varierar mycket.

Skolinspektionens bedömningar

Skolinspektionen bedömer att flera förskolor behöver höja kvaliteten i arbetet med barn i behov av särskilt stöd huvudsakligen inom följande områden:

- Förskolecheferna behöver i högre grad se till att uppdraget tydliggörs och att personalen ges möjlighet att reflektera kring vad uppdraget innebär utifrån läroplanen och andra styrdokument. Vidare behöver personalen skapa en gemensam syn på hur arbetet ska bedrivas, både inom det egna arbetslaget och i förskolan som helhet.
- Förskolecheferna behöver se till att förskolans personal utvecklar arbetet med att undersöka och analysera stödbehoven när det uppmärksammas att ett barn kan vara i behov av särskilt stöd. I detta innefattas även att utveckla arbetet med att löpande följa upp hur stödinsatserna fungerar i verksamheten samt att utvärdera stödinsatsernas effekt.
- Förskolecheferna behöver ge personalen förutsättningar att genomföra uppdraget på ett professionellt sätt, bland annat genom att se till att personalen får relevant kompetensutveckling och stöd i form av till exempel konsultation och handledning. Förskolecheferna behöver därmed kontinuerligt analysera personalens behov av kompetenshöjande insatser samt utvärdera samverkan med stödfunktioner.

Sammanfattningsvis visar Skolinspektionens granskning att barn i behov av särskilt stöd inte alltid ges optimala förutsättningar för utveckling och lärande. Så länge det finns förskolor som bedöms behöva höja kvaliteten i sitt arbete, innebär det att det vid dessa förskolor kan finnas barn i behov av särskilt stöd som inte får det stöd de har rätt till. Detta riskerar att påverka barnens möjligheter att lära och utvecklas. Eftersom kvaliteten varierar mellan förskolorna, finns också en risk att den utbildning barnen erbjuds inte är likvärdig.

Granskningen visar också att det är av mycket stor vikt att huvudmännen ger förskolecheferna goda förutsättningar för sitt arbete, något som Skolinspektionen sett även i tidigare granskningar.⁴

⁴ Skolinspektionen (2017)

Inledning

Bakgrund

Förskolan är till för alla barn och ska erbjuda en verksamhet som är rolig, trygg och lärorik och som bidrar till att barnen utvecklas så långt som möjligt.⁵ Omsorg, utveckling och lärande ska bilda en helhet, och barnets bästa ska alltid vara utgångspunkt i utbildningen.⁶ Enligt skollagen och förskolans läroplan ska verksamheten anpassas till alla barn i förskolan, och barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra ska få detta stöd.⁷ Förskolan har därmed ett ansvar för att både uppmärksamma och stödja barn som är i behov av särskilt stöd. I läroplanen anges att förskolechefen har ett särskilt ansvar för att barnen får det stöd, den hjälp och de utmaningar de behöver. Det finns dock ingen entydig definition i lagtext av vad begreppet barn i behov av särskilt stöd innefattar, eller vilka förutsättningar som ska finnas för att särskilt stöd ska ges i förskolan.⁸ Det finns också relativt lite aktuell forskning inom området och den senaste studien som Skolverket publicerat är från 2008.⁹ Förskolans arbete med särskilt stöd ingår inte heller i Skolinspektionens regelbundna tillsyn¹⁰ och området har inte granskats av myndigheten tidigare. Kunskapen om förskolans arbete med särskilt stöd är alltså begränsad, och det är oklart hur väl förskolorna lyckas med uppdraget att arbeta med barn i behov av särskilt stöd.

Tidigare studier och forskning

Enligt Skolverkets officiella statistik var cirka 84 procent av alla barn mellan ett och fem år inskrivna i förskolan år 2016.¹¹ Det finns i dagsläget inga säkra siffror över hur många barn som är i behov av särskilt stöd i förskolan.¹² En studie från 2010 visade att uppskattningsvis 20 procent av barnen i förskolan var i behov av särskilt stöd, och en annan studie från samma år angav en något lägre siffra (17 procent). I båda studierna hade cirka fyra procent av barnen en identifierad funktionsnedsättning, medan majoriteten av barnen uppfattades av personalen vara i behov av särskilt stöd i förskolan av andra anledningar. Enligt Skolverkets rapport från 2008 beviljades extra resurser främst till barn med fastställda diagnoser eller funktionsnedsättningar¹³. Det tyder på att det kan finnas en risk för att en diagnos väger tyngre än förskolepersonalens bedömningar av vilka barn som är i behov av särskilt stöd i förskolan.

I de allmänna råden för förskolan betonas att barn i behov av särskilt stöd ska få den hjälp och de utmaningar de behöver, och barngruppen ska ses som en viktig och aktiv del i det enskilda barnets lärande. Förskolechef och personal bör noga analysera hur verksamheten ska utformas för att tillgodose barns behov av stöd.¹⁴ Enligt läroplanen ska varje barns utveckling och lärande kontinuerligt följas upp och analyseras. I detta sammanhang är det intressant att relatera till en nyligen publicerad studie om hur förskolor förhåller sig till uppdraget att följa barns utveckling och lärande.¹⁵ Studien visar att det

⁵ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5

⁶ 1 kap 10 § Skollagen (2010:800)

⁷ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5, 8 kap 2 § skollagen (2010:800)

⁸ Prop 2009/10:165 sid. 350

⁹ Skolverket (2008)

¹⁰ Skolinspektionen granskar regelbundet all skolverksamhet i hela landet, för att se att den följer de lagar, regler och läroplaner som finns för verksamheten. Målet är att bidra till alla barns och elevers lika rätt till god utbildning i en trygg miljö.

¹¹ Skolverket (2017)

¹² Lutz (2009), Lutz (2013)

¹³ Skolverket (2008)

¹⁴ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om målpuppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

¹⁵ Johansson (2016)

ofta finns ett motstånd hos personalen att bedöma barnens utveckling. Personalen som deltog i studien likställer begreppet bedömning med att "döma" barnen och menar att det inte ingår i förskolans uppdrag att bedöma barns utvecklingsnivå. En ny FoU-rapport på temat små barns lärande lyfter också fram vikten av att bedöma barns utveckling och lärande i syfte att skapa ett underlag för att kunna utveckla verksamheten.¹⁶

Behov av särskilt stöd ska inte förstås som en egenskap hos barnet utan är alltid relationellt och situationsbundet. Stödbehovet är alltså relaterat till vad som händer i mötet med människor, miljöer och aktiviteter i förskolan.¹⁷ Personalens förhållningssätt blir därmed centralt eftersom det är verksamheten som ska utvecklas för att barnen ska kunna tillgodogöra sig utbildningen, inte barnet som ska förändras för att passa in i verksamheten. En studie av Lindqvist visar att det finns förskolepersonal som hänför barns behov av särskilt stöd till individuella brister hos barnet eller till en diagnos, snarare än något som uppstår som ett resultat av samspelet med miljön.¹⁸ Lutz forskning visar å andra sidan att förskolepersonal oftast ser till den omgivande miljön och att de menar att svårigheter uppkommer i relation till verksamheten.¹⁹

Ett relationellt synsätt dominerar inom specialpedagogiken där utgångspunkten är att stödinsatser så långt som möjligt bör vara förebyggande och generella. Vidare bör stödinsatser så långt som möjligt genomföras i den ordinarie verksamheten och inte via särlösningar.²⁰ Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) använder begreppet tillgänglighet för att beskriva en verksamhet som möjliggör social, pedagogisk och fysisk inkludering för alla barn.²¹ Studier visar dock att det förekommer särskiljande åtgärder som innebär att barn i behov av särskilt stöd inte får ta del av en verksamhet som är tillgänglig ur alla aspekter.²²

För att barn fullt ut ska kunna vara delaktiga i förskolans verksamhet måste de ges möjlighet att delta och utvecklas i det sociala samspelet i förskolan. Det är i samspelet med andra som ett barn lär känna sig själv, får förståelse för sig själv som en egen individ och utvecklar förmågan att kunna sätta sig in i andras perspektiv och känslor.²³ Enligt Lillvist är det därför av vikt att personalen använder sig av stödjande strategier såsom att förändra miljön för att underlätta samspel eller att använda socialt kompetenta barn som förebilder.²⁴ Lutz finner i sin forskning att svårigheter i samspel är vanligt bland barn i behov av särskilt stöd, och att barnen ges färre chanser att utveckla sitt sociala samspel, vilket riskerar att påverka deras möjligheter att utveckla social kompetens.²⁵

Flera studier konstaterar att arbetet med barn i behov av särskilt stöd ställer höga krav på förskolepersonals och andra professionellas kompetens, kunnande och förhållningssätt.²⁶ Det är av vikt att förskolepersonal får möjlighet att reflektera över och analysera sitt arbetssätt och sin verksamhet. Ofta behövs också samverkan med expertis inom områden såsom specialpedagogik, psykologi och socialt arbete. Forskning pekar på att ett välfungerande stöd till förskolans personal har stor betydelse för att kunna utforma effektiva stödinsatser.²⁷ Det är relativt vanligt att det finns stödssystem på plats för barn

¹⁶ Ifous (2017)

¹⁷ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om målluppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

¹⁸ Lindqvist (2013)

¹⁹ Lutz (2009)

²⁰ Lutz (2013)

²¹ Specialpedagogiska skolmyndigheten (2017)

²² Skolverket (2008)

²³ Lillvist i Sandberg (2015) s. 195-214.

²⁴ Lillvist (2014)

²⁵ Lutz (2009)

²⁶ Tallberg Broman m fl (2015)

²⁷ Björck-Åkesson i Sandberg (2014)

med tydliga funktionsnedsättningar vilket gör att personalen i förskolan kan få stöttning när de har behov av expertis utöver deras egen kompetens. Däremot har personalen vanligtvis inte samma möjligheter till handledning och stöd i arbetet med barn i behov av särskilt stöd som inte har diagnoser eller funktionsnedsättningar.²⁸

Flera studier visar att samarbetet med externa aktörer ibland brister.²⁹ Behovet av kontinuerlig kompetensutveckling är stort och personalen saknar ofta både tiden och kompetensen för att effektivt reflektera kring, diskutera och dokumentera metoder i arbetet med barn i behov av särskilt stöd.³⁰ Därtill har förskolan ingen lagstadgad rätt till stödfunktioner motsvarande elevhälsa och det finns heller inget lagstadgat krav på tillgång till specialpedagogisk kompetens.

Det kan tilläggas att sedan granskningen inleddes har Skolverket gett ut nya allmänna råd för målfyllelse i förskolan, och de tidigare allmänna råden för förskolan har utgått. I denna rapport hänvisas genomgående till de nu gällande allmänna råden som utkom år 2017.

Syfte och frågeställningar

Mot denna bakgrund är det övergripande syftet med kvalitetsgranskningen att undersöka om förskolan har beredskap och arbetsätt för att uppmärksamma barn i behov av särskilt stöd, så att de får möjlighet att utveckla sin sociala delaktighet och sitt lärande utifrån sina förutsättningar. Granskningen har genomförts utifrån följande frågeställningar:

1. *Har förskolan arbetsätt för att uppmärksamma barn i behov av särskilt stöd?*
2. *Tillgodoses det särskilda stödet så långt som möjligt i den ordinarie verksamheten?*
3. *Finns det stödfunktioner och stödstrukturer som kan bistå förskolepersonalen i arbetet med barn i behov av särskilt stöd?*

Granskningens genomförande

Inom ramen för granskningen har Skolinspektionen besökt 35 förskolor, varav 28 med kommunal huvudman och 7 med enskild huvudman. Under varje besök, som varade två dagar, genomfördes intervjuer med förskolechef, arbetslag vid den avdelning som observerades samt personal från övriga avdelningar. I majoriteten av förskolorna intervjuades även specialpedagog eller annan stödfunktion som bistår förskolan i arbetet med särskilt stöd. Under besöket genomfördes också observationer med fokus på hur personalen arbetar för att skapa förutsättningar för alla barn att delta i verksamheten samt hur personalen stödjer barnens samspel och lärande.

Begreppsförklaringar

Personal – förskolepersonal som arbetar i den pedagogiska verksamheten, vanligtvis förskollärare och barnskötare.

Arbetslag – den personal som arbetar tillsammans vid en förskoleavdelning eller barngrupp.

Extern expertis/extern kompetens – Personer med specialistkompetens inom exempelvis specialpedagogik, psykologi och medicin. Kan vara specialistkompetens från habilitering, barnavårdscentral eller sjukvård.

²⁸ Sandberg, Lillvist, Eriksson, Björck-Åkesson & Granlund (2010)

²⁹ Drugli, Clifford och Larsson (2008)

³⁰ Sandberg & Norling (2014)

Stödfunktioner – den kompetens (se ovan) som förskolan har tillgång till och kan samverka med. Kan vara exempelvis interna stödfunktioner såsom specialpedagoger i kommunala stöd-/resursteam eller extern expertis (se ovan).

Stödstrukturer – strukturer för exempelvis organisation av arbetet, planering och uppföljning, tid för reflektion och kompetensutveckling.

Relationellt synsätt – barns behov ses i relation till vad som händer i mötet mellan barnet, med dess individuella förutsättningar, och den omgivande miljön. Behov av särskilt stöd ska därmed inte förstås som en egenskap hos barnet utan är alltid situationsbundet. Utifrån detta synsätt ses barn som varande *i* svårigheter i stället för *med* svårigheter.³¹

³¹ Palla (2011)

Kvalitetsgranskningens resultat

Granskningens resultat visar framför allt att det finns stora variationer i hur, och med vilken kvalitet, förskolorna bedriver arbetet med särskilt stöd. Nedan presenteras resultaten för de olika områden som Skolinspektionen anser särskilt viktiga att lyfta fram. Resultaten baseras på de 35 förskolor som ingår i granskningen. Samtliga har erfarenhet av att arbeta med barn i behov av särskilt stöd och de flesta hade vid tiden för granskningen barn som personalen ansåg var i behov av särskilt stöd.

I 23 av 35 förskolor har Skolinspektionen identifierat ett eller flera områden där förskolorna behöver utveckla arbetet för att höja kvaliteten i verksamheten.

Särskilt stöd i förskolan – ett uppdrag som behöver omsättas

Uppdraget enligt styrdokumentet

Förskolan ska lägga grunden för ett livslångt lärande genom att stimulera barns utveckling och lärande samt erbjuda en trygg omsorg.³² Utbildningen i förskolan ska, varhelst den anordnas, vara likvärdig och utgå från de nationella målen. Förskolan har i uppdrag att anpassa verksamheten till alla barn som deltar. De barn som tillfälligt eller varaktigt behöver mer stöd och stimulans än andra får det stöd de behöver. Stödet ska utformas efter barnens egna behov och förutsättningar så att de utvecklas så långt som möjligt. Förskolans läroplan betonar att arbetslaget har ett gemensamt ansvar att särskilt uppmärksamma och stödja de barn som av olika skäl behöver stöd i sin utveckling.³³ Det finns ingen närmare vägledning för hur stödet ska se ut och i förarbetena till skollagen anges att det inte är möjligt att definiera vilka förutsättningar som ska finnas för att särskilt stöd ska ges.³⁴ I de allmänna råden för förskolan menar Skolverket att förskolechefen och arbetslaget tillsammans bör analysera hur verksamheten ska utformas så att barn i behov av särskilt stöd ges det stöd och de utmaningar som barnet behöver.³⁵ Vidare uttrycks i de allmänna råden att insatser för barn i behov av särskilt stöd behöver följas upp och utvärderas kontinuerligt. För att utvärdera insatsernas effekt behöver förskolan ha någon form av dokumentation av arbetet med särskilt stöd, men det finns ingen reglering av hur dokumentationen ska se ut. I de allmänna råden anges också att förskolans systematiska kvalitetsarbete kan användas som stöd i att förbättra arbetet med barn i behov av särskilt stöd.

Förskolans uppdrag avseende särskilt stöd kan ses som en process som innefattar olika delar. Uppdraget är definierat i styrdokumentet så till vida *att* förskolan ska arbeta med särskilt stöd, det vill säga uppmärksamma ett barns behov, analysera barnets situation i förskolan och med analysen som underlag genomföra stödinsatser samt utvärdera dessa. Det är inte närmare definierat *hur* arbetet ska bedrivas, vilket gör att det finns utrymme för olika tolkningar av vad uppdraget faktiskt innebär och hur det ska omsättas i praktiken.

Personalens kunskap om och förståelse för uppdraget varierar

I ungefär hälften av de granskade förskolorna kan personalen relativt tydligt beskriva vad de ser som den huvudsakliga innebörden i uppdraget. De uttrycker bland annat att verksamheten ska anpassas till alla barn i barngruppen och att personalen ska möta alla barn där de befinner sig samt betonar vikten av att se till alla typer av behov. Personalen menar också att behov kan vara tillfälliga eller varaktiga och att det inte behövs några diagnoser för att få särskilt stöd. I många intervjuer lyfts också hur personalen strävar efter att alla barn, utifrån sina egna förutsättningar, ska få utvecklas så långt som möjligt.

³² Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5

³³ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 11

³⁴ Prop. 2009/10:165 sid. 350

³⁵ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om målpuppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

I dessa förskolor för personalen regelbundet gemensamma diskussioner om uppdraget. Personalen har ofta möjligheter till en fördjupad reflektion där de, ofta med stöd av extern kompetens, arbetar aktivt med förståelsen för vad arbetet med barn i behov av särskilt stöd innebär. Personalen har tillsammans tolkat läroplanen och fyllt uppdraget med innehåll kopplat till den egna verksamheten.

I de övriga förskolorna har inte personalen en lika tydlig bild av uppdraget. Personalen hänvisar till läroplanens skrivningar, men kan inte närmare förklara hur de uttolkar innebörden. I intervjuerna uttrycks bland annat att särskilt stöd är likställt med en extra person som *följer barnet* eller att *alla barn har särskilda behov* ibland. I flera fall anser personalen att det är bra om barnen tidigt utreds och får en diagnos, och menar att vissa barn har svårt att passa in i verksamheten. Där personalen inte har utvecklat en djupare kunskap om uppdraget saknas ofta en generell reflektion i arbetslagen kring arbetet med barn i behov av särskilt stöd.

Förskolans uppdrag gällande särskilt stöd kan sägas utgå från ett relationellt synsätt. I de allmänna råden betonas att barns behov av särskilt stöd ska ses i relation till vad och vem barnet möter i förskolan.³⁶ I intervjuer ger personalen i närmare hälften av förskolorna aktivt uttryck för ett sådant synsätt och menar att barn hamnar i svårigheter när verksamheten inte är anpassad efter barnets förutsättningar och behov. De intervjuade säger att det i sådana fall är personalen som behöver förändra sitt förhållningssätt och förskolemiljön, och inte barnet som behöver förändras. Det kan även vara så att personalen genom anpassningar i verksamheten undanröjer hinder så att behov av särskilt stöd inte uppstår. I en förskola beskriver personalen exempelvis hur en medveten förändring av barngruppens sammansättning, både avseende gruppstorlek och vilka barn som ingår i grupperna, har lett till att barn som tidigare bedömdes vara i behov av särskilt stöd inte längre är det.

I några förskolor uttrycker personalen uppfattningar som inte är förenliga med det relationella synsättet. Bland annat anser personalen att det finns barn som *behöver något annat* än vad förskolan kan erbjuda, eller att vissa barn inte klarar av att delta i ordinarie verksamhet. I enstaka fall förekommer en uppfattning om att personalen inte kan arbeta med barn i behov av särskilt stöd om inte avdelningens extra resursperson är på plats. Ett sådant exempel är från en förskola där det finns barn som kommunicerar genom tecken. När resurspersonen inte är på plats berövas barnen en viktig kanal till kommunikation eftersom den ordinarie personalen inte arbetar med tecken som stöd i verksamheten.

Särskilt stöd eller "bara" stöd?

Alla barn i förskolan ska få stöd och stimulans i sin utveckling, och verksamheten ska inte bara stimulera utan också utmana barnens utveckling och lärande.³⁷ De barn som av olika anledningar behöver mer stöd än andra ska få detta stöd så att de kan utvecklas så långt som möjligt. Gränsen mellan det stöd som förskolan kontinuerligt arbetar med för alla barn i barngruppen och det särskilda stöd som ges till barn som är i behov av det är inte definierad i vare sig lagtext eller allmänna råd.

I intervjuer framkommer att denna vaghet är svår att förhålla sig till för personal och förskolechefer. I några intervjuer säger personalen att barn i behov av särskilt stöd är *någonting vi arbetar med hela tiden* och att *de är som vilka barn som helst*. Flera av de intervjuade uttrycker att de inte gärna pratar om särskilt stöd, utan att de ser det som att alla barn får stöd men i olika hög grad. Gränsdragningen för vad som utgör särskilt stöd varierar stort mellan förskolorna. Skolinspektionen kan dock i intervjuerna identifiera två huvudsakliga sätt att definiera vad särskilt stöd är. Det första är att personalen re-

³⁶ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om måluppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

³⁷ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5, 8 kap 2 § Skollagen (2010:800), Skolverkets allmänna råd med kommentarer om måluppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

laterar särskilt stöd till vad barnen konkret behöver, exempelvis hjälpmedel, talträning eller stöd i socialt samspel. Denna förklaringsmodell grundar sig i en syn på barnet som föremål för insatser. Den andra innebär att personalen ser särskilt stöd utifrån vad verksamheten behöver. En personal säger att *särskilt stöd är när det krävs lite extra av oss* och en annan menar att särskilt stöd handlar om att utveckla personalens arbetssätt. Oavsett vilken förklaringsmodell personalen använder så är det genomgående otydligt för de intervjuade när stöd övergår till att utgöra ett särskilt stöd.

Väl implementerade rutiner kan utgöra ett stöd i arbetet

I de granskade förskolorna har personalen i de flesta fall en bild av de olika delarna som innefattas i arbetet med särskilt stöd, men det skiljer sig i hur väl förtrogen personalen är med det faktiska genomförandet av de olika delarna i processen. Det varierar mellan förskolorna i vilken utsträckning det finns rutiner för arbetet, och hur väl de implementerats. Några huvudmän har för sina förskolor utarbetat en gemensam processgång med skriftliga rutiner, men det är vanligare att varje förskola har utformat sina egna rutiner för arbetet med särskilt stöd. Det är inte ovanligt att de rutiner som finns inte är implementerade vid förskolorna, eller att personalen av olika anledningar väljer att inte tillämpa dem. Exempelvis menar personalen vid en förskola att kommunens rutiner är för inriktade på enskilda barns problematik, vilket personalen menar går emot uppdraget att utveckla en verksamhet som passar alla barn i barngruppen. I några förskolor säger sig personalen inte känna till några rutiner för arbete med särskilt stöd, och de uttrycker dessutom en osäkerhet kring vad som innefattas i att arbeta med barn i behov av särskilt stöd.

Det finns ingenting i styrdokumenterna som säger att en förskola måste ha utarbetade rutiner för arbetet med särskilt stöd, men granskningen visar att en väl implementerad arbetsgång har betydelse för kvaliteten i arbetet. Det är tydligt att personalen i de förskolor där det finns tydliga rutiner som är väl implementerade, ser rutinerna som ett stöd i arbetet. Personalen uttrycker att det är en trygghet att veta vad som ska göras och när, samt att ha en struktur för när i processen förskolechef och olika stödfunktioner ska involveras. Flera i personalen vid de förskolor där det inte finns en klargjord arbetsgång uttrycker att de ser ett behov av det, och de anser att en tydligare struktur eller rutiner skulle förbättra kvaliteten i deras arbete. Utan klargjorda rutiner riskerar arbetet med särskilt stöd att bedrivas i form av ad hoc-lösningar, där personal och förskolechef, som en intervjuad uttrycker, *måste uppfinna hjulet varje gång*. I några av de granskade förskolorna finns exempel på att en otydlig processgång i arbetet med särskilt stöd lett till att barns stödbehov inte uppmärksammas och behandlas på ett likvärdigt sätt inom en och samma verksamhet. Exempelvis har en förskola utformat en handlingsplan för hur personalen ska arbeta med ett barn som har en identifierad funktionsnedsättning och är i behov av särskilt stöd, men däremot inte analyserat stödbehovet för ett annat barn som personalen uppmärksammat kan vara i behov av särskilt stöd.

Särskilt stöd i praktiken – arbete med uppdraget

Uppmärksamma behov av särskilt stöd

I flertalet av de granskade förskolorna arbetar personalen för att uppmärksamma barn som kan vara i behov av särskilt stöd. De intervjuade beskriver hur de följer alla barns utveckling och lärande genom exempelvis barnkonferenser varje termin, gemensam reflektion inför utvecklingssamtal eller mer frekventa möten där de diskuterar barngruppen och dess behov. Däremot skiljer det sig mellan förskolorna hur ofta och hur strukturerat diskussionerna förs.

Personalen uttrycker att de observerar barnen i olika situationer i förskolan, och diskuterar vad som fungerar väl och vad som fungerar mindre väl, men anser inte att de gör några regelrätta bedömningar av enskilda barns förmågor eller lärande. Trots detta menar de flesta att de uppmärksammar de behov av särskilt stöd som kan finnas i barngruppen genom att de arbetar nära barnen och därmed kan fånga

upp hur förskolans verksamhet fungerar för barnen i olika situationer. I många förskolor delar personalen in barnen i mindre grupper under dagen, vilket också främjar möjligheten att uppmärksamma varje barn i gruppen.

I några av intervjuerna lyfter personalen vikten av att se alla typer av behov, och att särskilt uppmärksamma de tysta barnen som inte märks så mycket. Enligt personalen blir det lätt fokus på barn som på något sätt är utagerande och tar stor plats, eller har svårt att fungera i grupp, om inte de vuxna medvetet möter och fångar upp varje barn oavsett behov. *Vi måste se de tysta flickorna* säger en intervjuad och menar att det är vanligare att pojkar uppmärksammas som barn i behov av särskilt stöd. Detta kan relateras till forskning som pekar på att pojkar i högre grad än flickor identifieras vara i behov av särskilt stöd i skolan.³⁸

Alla barn uppmärksammas inte

Skolinspektionens observationer i de granskade förskolorna har inte gjorts med syftet att bedöma om enskilda barn får det särskilda stöd de behöver, utan fokus ligger på hur personalen skapar förutsättningar i verksamheten för att kunna uppmärksamma och arbeta med barn i behov av särskilt stöd. Observationerna bekräftar i de flesta fall det personalen säger i intervjuerna, det vill säga att de genom sina arbetssätt kan uppmärksamma barns olika behov. I några av förskolorna visar observationerna dock att det finns exempel på att barn som är i behov av någon form av stöd inte uppmärksammas av personalen. Följande exempel belyser detta.

Ett barn drar sig undan från övriga gruppen. Senare berättar personalen att barnet på olika sätt varit utsatt för utagerande beteende från ett annat barn som har identifierats vara i behov av särskilt stöd. Personalen har inte tidigare reflekterat över att även det utsatta barnet skulle kunna vara i behov av särskilt stöd.

Vikten av att analysera och dokumentera behov av särskilt stöd

När personalen uppmärksammat att ett barn kan vara i behov av särskilt stöd är det viktigt att barnets situation undersöks närmare, exempelvis genom en kartläggning, i syfte att kunna utforma stödinsatser som tillgodoser barnets behov av särskilt stöd. I granskningen är det dock påtagligt att det varierar hur personalen undersöker barns situation och analyserar hur verksamheten ska utformas för att möta behoven av särskilt stöd. I vissa förskolor utgår personalen helt och hållet från barngruppen, och relaterar stödinsatser till vad som behövs för hela gruppen. Exempelvis berättar personalen i en förskola att *ingen mer än vi som jobbar i arbetslaget vet vilket barn det gäller*, och menar att inget ska dokumenteras för det enskilda barnet. I andra förskolor görs individuella kartläggningar som dokumenteras för barnet. Gemensamt för majoriteten av förskolorna är att vårdnadshavare i varierande grad ges möjlighet att vara delaktiga i arbetet med att analysera barnets behov och utforma stödinsatser.

Granskningen visar att en viktig förutsättning för att framgångsrikt kunna analysera vad som behöver utvecklas i verksamheten är att personalen har avsatt tid för detta arbete. Personalens kompetens inom området kan också kopplas till hur väl analysen speglar barnets situation och de behov som finns. I en tredjedel av de granskade förskolorna saknas arbetssätt för att analysera och dokumentera stödbehov. I några av dessa anger personalen tidsbrist som orsak till att de inte genomför gedigna kartläggningar, och framför allt att de inte dokumenterar vad kartläggning och analys visar. I flertalet av förskolorna som saknar rutiner för arbetet med särskilt stöd råder en osäkerhet kring vad som behöver dokumenteras i samband med analys av ett barns behov av särskilt stöd. Om det behövs kontakt med stödfunktioner såsom specialpedagog upprättas vanligtvis ett dokument som åtföljer en ansökan om kontakt. Om analysen utmynnar i att personalen anpassar sin verksamhet utan hjälp utifrån, är det

³⁸ Delegationen för jämställdhet (2010)

inte ovanligt att dokumentation uteblir. Personalen motiverar detta med att de känner barnen och vet vilka behov som finns i barngruppen.

Det är vanligt att personalen i de granskade förskolorna säger sig behöva en tydligare struktur för att analysera och dokumentera stödbehov i syfte att synliggöra och följa processen med särskilt stöd på ett effektivare sätt. En intervjuad menar att det är värdefullt med dokumentation bland annat för att *det är jättebra för mig som ny [i arbetslaget] att kunna se vad som gjorts*, och en annan lyfter vikten av att ha allt nedskrivet *så inget missas*.

Några förskolor i granskningen använder sig av standardiserat material som utformats som stöd för personalen i arbetet med att kartlägga, analysera och dokumentera stödbehov. Ofta har materialet utformats av specialpedagoger eller andra stödfunktioner och är gemensamt för exempelvis ett förskoleområde eller en kommun. Det råder delade meningar om hur användbart ett sådant material är. Många intervjuade anser det vara ett gott stöd som bidrar till att personalen på ett strukturerat sätt kan fånga upp och reflektera kring barns behov av särskilt stöd. Andra menar att det inte alltid är så lätt att använda och ta till sig ett material som inte är anpassat efter den egna verksamheten. *Vi måste göra det till vårt* säger en i personalen vid en förskola där huvudmannen nyligen presenterat ett nytt material kring arbetet med särskilt stöd.

De förskolor som kan visa på ett fungerande arbete med att genomföra stödinsatser som tillgodoser barns behov har alla en utarbetad struktur för hur arbetet ska gå till. Vanligtvis för personalen i arbetslaget en diskussion kring barnets situation i förskolan utifrån vad de själva observerat och uppgifter som de fått på annat sätt, exempelvis genom vårdnadshavare. Gemensamt för dessa förskolor är också att förskolechefen involveras i ett tidigt stadium och deltar i arbetet med att analysera och bedöma vilka stödinsatser som bör genomföras i verksamheten. Det är också vanligt att personalen har möjlighet att få stöd från interna stödfunktioner, vanligtvis en specialpedagog med uppdrag att bistå förskolan med specialpedagogisk kompetens. Specialpedagogen används som ett värdefullt stöd i arbetet, som kan hjälpa personalen att reflektera över olika aspekter av arbetet med barn i behov av särskilt stöd. Personalen menar att reflektionen blir *på en högre nivå* eftersom specialpedagogen både bidrar med ytterligare kompetens samt ser verksamheten från ett annat perspektiv.

Det förekommer i några av de granskade förskolorna att personalen sätter in insatser innan de genomfört en analys av vad som behöver förändras i verksamheten. *Vi prövar oss fram*, uttrycker ett arbetslag. De intervjuade i dessa förskolor har inte alltid kunskap om vad som utgör meningsfulla aktiviteter för det enskilda barnet och de är osäkra på hur de ska skapa tillfällen till utveckling och lärande som utgår från barnets behov.

Vikten av att följa upp och utvärdera stödinsatser

För att säkerställa att barn i behov av särskilt stöd får sina behov tillgodosedda är det nödvändigt att utvärdera om stödinsatserna motsvarar barnets behov. En förutsättning för att stödinsatserna ska kunna utvärderas är att det gjorts en analys av vilka behov som föreligger och hur personalen ska arbeta för att möta behoven. Detta för att kunna ställa resultatet av stödinsatserna mot en önskad eller förväntad effekt för barnet. För att kunna bedöma om insatserna har effekt och därmed bidrar till en positiv utveckling för barn i behov av särskilt stöd behöver personalen löpande följa upp hur stödinsatserna fungerar för barnen. En dokumentation av vilka insatser som ska genomföras samt vad de förväntas leda till utgör ett viktigt stöd i arbetet med uppföljning och utvärdering, vilket också lyfts fram i de allmänna råden för förskolan.³⁹

I två tredjedelar av de granskade förskolorna görs någon form av utvärdering av särskilt stöd och personalen gör oftast uppföljningar som sker löpande. Det varierar däremot hur utvärderingar sker och

³⁹ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om målpuppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22

med vilken regelbundenhet personalen följer upp stödinsatser samt vad som dokumenteras. I vissa arbetslag diskuterar och analyserar personalen situationen för barn i behov av särskilt stöd på veckobasis under sin reflektionstid, och dokumenterar viktiga slutsatser. Dokumentationen delges förskolechef och eventuell specialpedagog, i syfte att alla inblandade ska kunna följa arbetets utveckling. I dessa förskolor finns vanligtvis en tydlig struktur för hur arbete med särskilt stöd ska följas upp och utvärderas, och både personal och förskolechefer ser det som en trygghet både i det egna arbetet och för barnen. Exempelvis arbetar en förskola systematiskt med utvärderingar tillsammans med förskolechef och föräldrar ett visst antal veckor efter att stödinsatser beslutats. I andra förskolor bedrivs inte arbetet lika systematiskt. På några håll gör arbetslagen korta avstämningar under tiden de arbetar i barngrupp, vilket medför att uppföljning endast sker i mån av tid och möjlighet, och sällan dokumenteras. De arbetslag som inte på något sätt dokumenterar hur stödinsatser fungerar uppger att det kan försvåra utvärdering i slutändan. Kunskapen om barnen och vilket stöd de får finns då *i huvudet* på personalen men inte är tillgängligt för andra, exempelvis vårdnadshavare och förskolechef.

En tredjedel av förskolorna har inget system för att vare sig löpande följa upp eller utvärdera insatser i form av särskilt stöd, vilket innebär en risk att förskolorna varken kan avgöra stödinsatsernas effekt eller förändra dem om så behövs. Personalen i de flesta av dessa förskolor ser detta som en brist och menar att det bidrar till att personalen inte fullt ut kan veta om de gör det rätta för att möta barnens behov.

En tillgänglig verksamhet för alla barn

Begreppet tillgänglighet används i allt högre grad inom olika myndigheter, bland annat SPSM, för att beskriva en verksamhet som alla kan vara delaktiga i oavsett funktionsförmåga. Tillgänglighet i detta avseende är något mer än fysisk tillgänglighet, det vill säga att alla barn kan befinna sig i och ta del av lärande och gemenskap i förskolans fysiska miljö. Begreppet såsom det används av SPSM omfattar även såväl pedagogisk som social tillgänglighet, och syftar till att beskriva en verksamhet som har alla förutsättningar som krävs för att barnen ska kunna vara delaktiga fullt ut i en inkluderande verksamhet.⁴⁰

I de granskade förskolorna förefaller inte tillgänglighet, med innebörden som beskrivs ovan, ha nått ut som ett etablerat begrepp. Många av de intervjuade talar i stället om inkludering, och associerar tillgänglighet till rent lokalmässig tillgänglighet, det vill säga att förskolans fysiska miljöer ska vara tillgängliga för alla barn. Ur denna aspekt har de granskade förskolorna lyckats relativt väl. Majoriteten av förskolorna har en miljö som är tillgänglig för alla barn som deltar i verksamheten, och det finns anpassat material för de barn som behöver det.

Även om förskolepersonalen inte använder begreppet tillgänglighet, framkommer det att ett antal av de intervjuade ser vikten av att tänka ur ett tillgänglighetsperspektiv i vid bemärkelse. I en intervju uttrycker personalen att barn inte blir inkluderade i verksamheten bara för att de är på samma plats som alla andra, utan att personalen behöver skapa förutsättningar för barnen att vara delaktiga socialt och i aktiviteter. I en annan förskola har personalen använt SPSMs värderingsverktyg för en tillgänglig förskola⁴¹ i syfte att utveckla både miljöer och verksamhetens innehåll.

Stödinsatser genomförs i den ordinarie verksamheten

Tidigare studier har visat att det förekommer att förskolor använder särskiljande åtgärder i arbetet med barn i behov av särskilt stöd.⁴² Sådana åtgärder kan vara att inrätta resursavdelningar eller att arbeta enskilt med ett barn utanför ordinarie barngrupp. Det finns dock inte mycket aktuell forskning

⁴⁰ SPSM (2017)

⁴¹ SPSM (2017)

⁴² Skolverket (2008)

som talar för att förskolor arbetar på detta sätt. Granskningen visar heller inte att de förskolor Skolinpektionen granskat arbetar med särskiljande åtgärder mer än undantagsvis. Om barn ges enskilt stöd utanför den ordinarie gruppen handlar det huvudsakligen om att personal från andra verksamheter än förskolan kommer och genomför stödinsatser såsom habiliterande eller språkstödande insatser. Det är vanligt att exempelvis språkträning för ett enskilt barn sker tillsammans med ytterligare några barn i barngruppen. Vanligt förekommande stödinsatser som beskrivs i intervjuerna är bland annat olika former av bildstöd, tecken som stöd, stöttning i socialt samspel eller vägledning i leken. Det kan också handla om att barn behöver hjälpmedel eller att lärmiljöerna behöver anpassas.

I några fall har det framkommit i intervjuerna att det kan förekomma att barn vid olika tillfällen kan behöva få dra sig undan och ha en stund för sig själva, kanske i ett annat rum. Personalen beskriver detta som ett särskilt stöd som möjliggör för barnet att i större utsträckning vara delaktig i förskolans verksamhet, om än inte i alla aspekter av dagens aktiviteter. Sådana åtgärder behöver enligt personalen alltid föregås av noggranna pedagogiska överväganden kring barnets behov och menar att det i dessa fall inte handlar om en särskiljande lösning, utan snarare är ett sätt att möta varje barns individuella behov.

Personalen skapar förutsättningar för alla barn att delta i verksamheten

Personalen i de flesta granskade förskolorna anser att särskilt stöd ska ges inom ramen för ordinarie verksamhet. Personalen säger att de strävar efter att barn i behov av särskilt stöd ska få vara del i barngruppen och ges möjlighet att delta i verksamheten utifrån sina förutsättningar. Under Skolinpektionens observationer tillgodoses behov av särskilt stöd huvudsakligen i ordinarie verksamhet och inte via särskiljande lösningar. I många förskolor ges alla barn i barngruppen möjligheter att delta i aktiviteter och ta del av förskolans miljöer, även om det kan variera i vilken utsträckning de är delaktiga fullt ut.

Goda exempel från förskolornas verksamhet

I några av de granskade förskolorna finns särskilt goda exempel på hur aktiviteter utformas för att verksamheten ska präglas av såväl fysisk som social och pedagogisk tillgänglighet:

Under en kort samling läser personalen en bok som också är projicerad på väggen så alla barn ser bilderna och texten. De sjunger även en sång. Under samlingen använder personalen TAKK⁴³ som stöd.

I detta exempel har personalen skapat möjlighet för alla barn att delta i och tillgodogöra sig aktiviteten. De arbetar med flera olika uttrycksätt som bidrar till att olika barn kan ta till sig innehållet i boken på det sätt som passar dem bäst. De auditiva och visuella intrycken kan också förstärka barnets upplevelse och utgöra ett specifikt stöd i att utveckla språkförståelse.

En vuxen och två barn leker med leksaksfigurer. Ett barn är väldigt aktivt, det andra barnet mer avvaktande och blir ibland passivt. Det aktiva barnet vill bestämma över leken och villkora det andra barnets deltagande. Den vuxne är hela tiden aktiv i att balansera situationen, stöttar aktivt båda barnens samspel och lyhördhet respektive deras olika aktivitetsnivåer.

Detta utgör ett exempel på att personalen aktivt ser till att ge barnen ett likvärdigt utrymme i aktiviteten utan att för den skull förvänta sig att barnen ska ta "lika mycket" eller "lika lite" utrymme. Personalen skapar förutsättningar för barnen att utveckla leken tillsammans och vägleder dem varsamt utifrån deras olika förutsättningar. Vidare ges båda barnen stöd i att upprätthålla ett samspel under lekens gång, och att respektera varandra och varandras olikheter.

⁴³ Tecken som alternativ och kompletterande kommunikation

Under en måltid serveras ris. Ett barn försöker teckna "ris" och den vuxne säger "Jag kommer inte ihåg tecknet för ris, är det någon annan som minns hur man tecknar det?" Ett annat barn föreslår att de kan titta i teckenboken. Den vuxne bekräftar och uppmuntrar barnets förslag.

Detta exempel illustrerar hur personalen använder barngruppen som en aktiv del i utveckling och lärande, både utifrån hela barngruppens perspektiv men även utifrån att det finns barn som kommunicerar genom tecken. Personalen samspelar dels med ett enskilt barn men vänder sig till och bjuder in hela barngruppen att delta. Därigenom skapar personalen förutsättningar för varje barn runt bordet att delta i en social gemenskap.

I en sagostund får barnen delta genom "inspel" som anpassas till varje barns förmåga. Några barn i gruppen har inte alla språkljud än. Personalen skapar en aktivitet där alla barn får göra olika ljud tillsammans.

Detta exempel visar på hur personalen med utgångspunkt i ett eller flera barns behov av stöd i sin utveckling skapar aktiviteter som möter de specifika behoven, men i ett sammanhang tillsammans med andra barn. Därigenom behöver inte enskilda barn lyftas ur gruppen för att "träna" på det de behöver få stöd att utvecklas i, och personalen undviker därmed risk för att barn stigmatiseras eller ses som annorlunda.

Sammantaget belyser ovanstående exempel hur personalen arbetar aktivt för att göra barnen delaktiga i en social gemenskap och skapar förutsättningar för utveckling och lärande för alla barn i barngruppen. Personalen har uppmärksammat vilka behov som finns i barngruppen och tar tillvara varje barns förutsättningar och förmågor. Personalen både stödjer barnens samspel och använder barngruppen som en viktig och aktiv del i utveckling och lärande.

I de förskolor som har ett väl utvecklat arbete med barn i behov av särskilt stöd ser personalen arbetet som en självklar del i allt pedagogiskt arbete. Det är också tydligt att de inte bara ser det som en naturlig del, utan också som en välkommen utmaning att få bidra till att varje barn ska få goda möjligheter till utveckling och lärande. Personalen i dessa förskolor menar att de i arbetet med barn i behov av särskilt stöd själva utvecklas som pedagoger, och uttrycker en stolthet över vad de åstadkommer tillsammans med barnen. Personalen har ett tydligt fokus på barnens upplevelser av att få göra framsteg och uttrycker att *vi strävar efter att hitta strategier för att de [barnen] ska känna att de lyckas*. Personalen omsätter ett relationellt synsätt i praktiken genom att de ser arbetet som något som görs gemensamt med barnen, och de granskar sitt eget förhållningssätt och hur det påverkar barnen.

Aktiviteter anpassas inte alltid efter barnens behov

I flera av de granskade förskolorna kan det ifrågasättas om barnen erbjuds en tillgänglig verksamhet i alla avseenden, eftersom det bland annat förekommer att personalen inte anpassar aktiviteter efter de olika behov som finns i gruppen. Exempelvis förekommer under Skolinspektionens observationer samlingar där barn som enligt personalen är i behov av särskilt stöd deltar genom att de sitter tillsammans med övriga barngruppen, men utan att få något aktivt stöd i att vara delaktiga i aktiviteten.

Personalen i dessa förskolor ser det som ett dilemma när de å ena sidan upplever sig behöva anpassa verksamheten utifrån ett eller några få barns behov, och å andra sidan inte anser sig ha möjlighet till det på grund av bristande personalresurser. I några förskolor uttrycker personalen att en anpassning i så fall sker på bekostnad av de övriga barnen i gruppen som har andra behov, och att barn i behov av särskilt stöd kanske skulle ha det bättre i en annan verksamhet. I dessa förskolor speglar personalens synsätt en brist på förståelse för förskolans uppdrag i sin helhet, eftersom styrdokumentet tydligt anger att förskolans verksamhet ska anpassas efter alla barn som deltar i den. Av intervjuer framgår att det också kan vara ett uttryck för att personalen inte ges förutsättningar att utföra sitt uppdrag eller att de av olika anledningar, exempelvis en upplevd brist på resurser eller kompetens, känner sig otillräckliga.

Resursförstärkning används på olika sätt

Enligt Skolverket har tidigare studier visat att utökade resurser i stor utsträckning beviljas för barn med identifierade funktionsnedsättningar.⁴⁴ I en tredjedel av de förskolor som Skolinspektionen granskat har personalresurserna utökats med anledning av att det finns barn i behov av särskilt stöd i gruppen. I flera av dessa har de granskade avdelningarna en resurs utöver ordinarie personal utan att det finns barn med diagnoser eller funktionsnedsättningar. Syftet med resursförstärkningen framstår dock ofta som oklart för personalen, och även resurspersonerna själva har ibland svårt att formulera vad deras uppdrag är. Ibland ses resurspersonen som en i arbetslaget med delat ansvar för hela barngruppen, medan det i andra fall uttrycks att *resursens uppgift är att följa barnet*. Det förekommer också att personalens uppfattning om hur resurspersonen ska arbeta inte stämmer överens med vad förskolechefen ser som resursens uppdrag. En sådan otydlighet kring syftet med resursförstärkningen gör att det i flera förskolor är tveksamt huruvida den extra resursen bidrar till att personalen på ett bättre sätt kan utveckla verksamheten för att tillgodose de behov som finns i barngruppen.

Förskolechefens ansvar

Förskolechefer har kännedom om uppdraget

Enligt förskolans läroplan har förskolechefen ett särskilt ansvar för att verksamheten utformas så att barn får det särskilda stöd och den hjälp och de utmaningar de behöver. En förutsättning för att kunna ta detta ansvar fullt ut är att förskolechefen, liksom personalen, har en medvetenhet och kunskap om vad uppdraget att arbeta med barn i behov av särskilt stöd innebär. De flesta förskolechefer i de granskade förskolorna känner till sitt ansvar och relativt många har kunskap om vad uppdraget avseende barn i behov av särskilt stöd innebär och kan beskriva hur de tolkar uppdraget. Bland annat betonar en förskolechef att det inte handlar om att arbeta med barn med diagnoser, och berättar att de i förskolan har barn med diagnoser som är inskrivna vid habiliteringen. Inget av dessa barn ses i dagsläget som barn i behov av särskilt stöd i förskolan, eftersom verksamheten är så väl anpassad efter barnen. En annan förskolechef lyfter personalens förhållningssätt som en avgörande faktor och anser att barn inte *är* på ett visst sätt, utan de utvecklas till att *bli* på olika sätt beroende på hur personalen förhåller sig.

Förskolechefer tar inte alltid sitt särskilda ansvar för arbetet med särskilt stöd

Även om förskolecheferna generellt har kunskap om uppdraget kring barn i behov av särskilt stöd har de i mer än hälften av de granskade förskolorna inte skapat tillräckliga förutsättningar för arbetet med barn i behov av särskilt stöd. Exempelvis har dessa förskolechefer inte sett till att personalen har en god kunskap om och gemensam förståelse för uppdraget.

I fem av de granskade förskolorna tar inte förskolechefen sitt särskilda ansvar för att barn i behov av särskilt stöd får det stöd de behöver. I dessa förskolor saknas en eller flera grundläggande förutsättningar såsom exempelvis tid för reflektion, relevant kompetensutveckling eller tillräcklig tillgång till stödfunktioner. Bristerna i förutsättningar har en direkt inverkan på personalens möjligheter att genomföra arbetet med särskilt stöd på ett professionellt sätt.

Knappt en tredjedel av förskolorna har förskolechefer som aktivt driver arbetet med särskilt stöd. Vid dessa förskolor har förskolecheferna tydliggjort vikten av att personalen förstår uppdraget, och ger också personalen tid och möjlighet att diskutera och reflektera kring arbetet med särskilt stöd. Ofta deltar förskolecheferna själva i samtal både kring uppdraget och kring utformning av stödsatser i verksamheten. Kännetecknande är att dessa förskolechefer generellt tycks ha goda förutsättningar i

⁴⁴ Skolverket (2008)

form av tid och utrymme att regelbundet både träffa personal och vara närvarande i förskolans verksamhet. Förskolecheferna ser också till att det finns en tydlig processgång som personalen utgår ifrån i arbetet. Vidare är det tydligt att dessa förskolechefer både uppmuntrar till och erbjuder personalen kompetensutveckling inom området. Förskolecheferna är också delaktiga i uppföljning och utvärdering av arbetet med de barn som är i behov av särskilt stöd vid dessa förskolor.

Vikten av tillgång till stödfunktioner

Skollagen anger att det i de flesta skolformer ska finnas elevhälsa, och att denna ska vara främst förebyggande och hälsofrämjande samt stödja elevernas utveckling mot målen.⁴⁵ Förskolan omfattas inte av den aktuella paragrafen, och det finns inget lagstadgat krav på att motsvarande funktioner som ingår i elevhälsan (kompetens inom de medicinska, psykologiska, psykosociala och specialpedagogiska områdena) ska finnas tillgängliga för förskolans verksamhet. Tidigare angav de allmänna råden för förskolan att det kan vara nödvändigt med konsultation eller handledning inom de ovan nämnda områdena, men denna skrivning finns inte med i den nya upplagan av allmänna råden. Forskningen pekar dock på att ett välfungerande stöd till förskolans personal har stor betydelse för att kunna utforma effektiva stödinsatser.⁴⁶

Det förefaller som att många huvudmän ändå ser vikten av att förskolor har möjlighet till samverkan med extern expertis, då nästintill alla granskade förskolor kan anlita stödfunktioner, huvudsakligen specialpedagoger. Granskningen visar dock att förskolornas tillgång till stödfunktionerna varierar, alltifrån att specialpedagogen kan konsulteras löpande till att endast ha träffar en gång per verksamhetsår. Flera av de specialpedagoger som Skolinspektionen intervjuat betonar att de har ett stort upptagningsområde i förhållande till den tid de har avsatt för sitt uppdrag att bistå förskolorna med stöd. I intervjuer med förskolepersonal bekräftas denna bild, då många uppfattar det som att tillgången till stödfunktioner är begränsad, i synnerhet i de två tredjedelar av förskolorna som behöver höja kvaliteten i arbetet med särskilt stöd.

Ungefär hälften av förskolorna har också tillgång till talpedagog eller logoped samt i vissa fall till psykolog. Dessa stödfunktioner anlitas i första hand för att arbeta med enskilda barn, och mer sällan för att stötta personalen i att utveckla verksamheten. Psykologen hör ibland till Barnvårdscentralen (BVC), och arbetar då på uppdrag av vårdnadshavare, vanligtvis för att göra utvecklingsbedömningar av barn. Personalen uppfattar därför sällan BVC-psykologen som en stödfunktion som de har tillgång till i sitt arbete.

I ett mindre antal förskolor har personalen tillgång till alla elevhälsans kompetenser, och i några få kommuner finns ett eget barnhälsoteam för förskolorna där stödfunktioner tillsammans med förskolechefer träffas regelbundet. Personalen och förskolecheferna i dessa förskolor upplever det som positivt med ett tydligt forum för samverkan med stödfunktionerna. Personalen menar att det leder till att förskolechefen är mer delaktig i arbetet med barn i behov av särskilt stöd, eftersom varje barnhälso-träff föregås av att förskolechef och personal gemensamt reflekterar kring vad som ska tas upp vid träffen.

Förskolechefen har ett ansvar att följa upp och utvärdera verksamheten, och däri ingår att se till att samverkan fungerar och är ändamålsenlig. Granskningen visar att det varierar huruvida förskolechefen utvärderar samverkan med stödfunktioner, vilket gör att en icke fungerande samverkan inte alltid uppmärksammas och åtgärdas. Granskningen visar vidare att alla de 12 förskolor som bedöms ha ett fungerande arbete med särskilt stöd har god tillgång till och en väl inarbetad samverkan med stödfunktioner, både internt och externt.

⁴⁵ 2 kap 25 § Skollagen (2010:800)

⁴⁶ Björck-Åkesson i Sandberg (2014)

Personalens kompetens spelar en betydande roll

Personalens kompetens och förhållningssätt gentemot barn i behov av särskilt stöd har visat sig vara avgörande för kvaliteten i verksamheten.⁴⁷ I de allmänna råden konstateras att en generellt god kvalitet är det viktigaste för många barn. Förskolechefen har enligt förskolans läroplan ett uttalat ansvar för att personalen får relevant kompetensutveckling för att på ett professionellt sätt kunna utföra sitt uppdrag.⁴⁸ Forskningsstudier har visat inte bara att förskolepersonals behov av kompetensutveckling är stort, utan också att det måste få ta tid att omsätta nya teoretiska kunskaper i praktiskt arbete.⁴⁹

Granskningen visar att de flesta förskolorna har avsatt tid för reflektion kring arbete med särskilt stöd och att det finns möjlighet, i varierande grad, till stöd från specialpedagog. Personalen använder där- emot inte alltid tiden såsom avsetts, och anger som orsak bland annat tidsbrist och att de prioriterar att vara i barngrupp. I mer än hälften av förskolorna uppger personalen att de kan få relevant kompetensutveckling om de ber om det, men många säger samtidigt att det inte varit aktuellt ännu. Någon säger *man skulle alltid behöva kunna mer* men kan inte specificera vad det behövs mer av, och flera andra intervjuade är också osäkra på vad för typ av kompetensutveckling de skulle behöva. Några nämner att de gått kurser i TAKK⁵⁰ eller har deltagit i föreläsningar om olika funktionsnedsättningar, medan en stor andel av de intervjuade inte deltagit i några specifika kompetenshöjande åtgärder med relevans för arbetet med särskilt stöd. I de förskolor som har ett mindre väl utvecklat arbete med särskilt stöd har personalen vare sig efterfrågat eller deltagit i kompetensutvecklingsinsatser i lika stor utsträckning som i de förskolor där arbetet fungerar väl.

I ett par intervjuer framkommer att personalen deltar i kollegiala nätverk i syfte att höja kompetensen genom utbyte av tankar och kunskap mellan personalen vid olika förskolor. Den som deltar i nätverket förväntas sedan delge information till sina kollegor för att förankra kunskapen i hela arbetslaget. Några intervjuade påtalar att detta inte alltid fungerar på grund av tidsbrist. Denna form av kollegialt lärande ses ändå som värdefull, i synnerhet för den som ingår i nätverket, och ett viktigt bidrag till arbetet med särskilt stöd.

En tredjedel av förskolecheferna konstaterar att deras personal varken har tillräcklig kunskap eller en samstämmig bild av uppdraget, men de har inte själva agerat för att utveckla personalens kompetens inom området.

⁴⁷ Lutz (2013), Skolverkets allmänna råd med kommentarer om måluppfyllelse i förskolan (2017) sid. 22, Prop 2009/10:165 sid. 350

⁴⁸ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 16

⁴⁹ Sandberg & Norling (2014)

⁵⁰ Tecken som kompletterande och alternativ kommunikation

Skolinspektionens bedömningar

Granskningen visar att det finns stora skillnader i hur de granskade förskolorna arbetar med barn i behov av särskilt stöd, och med vilken kvalitet arbetet bedrivs. Skolinspektionen har identifierat tre huvudsakliga områden där flera förskolor behöver höja kvaliteten i arbetet med barn i behov av särskilt stöd.

Personalens förståelse för hur uppdraget ska omsättas behöver stärkas

Skolinspektionen bedömer att personalen ofta saknar en gemensam förståelse för uppdraget och syn på hur arbetet ska bedrivs, vilket får konsekvenser för hur väl uppdraget omsätts i praktiken. Det är även stora skillnader i vilka rutiner som finns för arbetet, och hur dessa tillämpas. Därmed finns risk för att barn i behov av särskilt stöd inte erbjuds en likvärdig verksamhet samt att de heller inte alltid får det stöd de har rätt till. Skolinspektionen har identifierat följande viktiga utvecklingsområde:

- Förskolecheferna behöver i högre grad se till att uppdraget tydliggörs och att personalen ges möjlighet att reflektera kring vad uppdraget innebär utifrån läroplanen och andra styrdokument. Vidare behöver personalen skapa en gemensam syn på hur arbetet ska bedrivs, både inom det egna arbetslaget och i förskolan som helhet.

Arbetet med att undersöka och analysera stödbehov samt följa upp och utvärdera stödinsatser behöver utvecklas

Skolinspektionen bedömer att majoriteten av de granskade förskolorna har arbetssätt för att uppmärksamma att ett barn kan vara i behov av särskilt stöd. Däremot finns betydande skillnader i hur arbetet därefter bedrivs i praktiken. Framför allt varierar det hur väl förskolorna undersöker, kartlägger och analyserar barns stödbehov, samt dokumenterar, följer upp och utvärderar stödinsatser. Därmed kan det inte alltid säkerställas att stödinsatserna faktiskt tillgodoser barnets behov. De flesta av de granskade förskolorna arbetar dock med särskilt stöd i den ordinarie verksamheten, och ger sällan särskilt stöd i form av särskiljande lösningar. Skolinspektionen har identifierat följande viktiga utvecklingsområde:

- Förskolecheferna behöver se till att förskolans personal utvecklar arbetet med att undersöka och analysera stödbehoven när det uppmärksammas att ett barn kan vara i behov av särskilt stöd. I detta innefattas även att utveckla arbetet med att löpande följa upp hur stödinsatserna fungerar i verksamheten samt att utvärdera stödinsatsernas effekt.

Förskolecheferna behöver ge förutsättningar för arbetet

Skolinspektionen bedömer att förskolecheferna i granskningen i de flesta fall är medvetna om sitt särskilda ansvar för att verksamheten utformas så att barn i behov av särskilt stöd får det stöd och de utmaningar de behöver. Förskolecheferna ger dock inte alltid personalen möjlighet till relevant kompetensutveckling och stöd i form av samverkan med stödfunktioner. Därmed finns risk att personalen inte ges tillräckliga förutsättningar att på ett professionellt sätt genomföra arbetet så att barn i behov av särskilt stöd får det stöd de behöver i sin utveckling och sitt lärande. Skolinspektionen har identifierat följande viktiga utvecklingsområde:

- Förskolecheferna behöver ge personalen förutsättningar att genomföra uppdraget på ett professionellt sätt, bland annat genom att se till att personalen får relevant kompetensutveckling och stöd i form av till exempel konsultation och handledning. Förskolecheferna behöver därmed kontinuerligt analysera personalens behov av kompetenshöjande insatser samt utvärdera samverkan med stödfunktioner.

Avslutande diskussion

Förskolan har i uppdrag att utveckla en verksamhet där alla barn får möjlighet att utvecklas så långt som möjligt utifrån sina egna förutsättningar. Verksamheten ska utgå från en helhetssyn på barnet och barnets behov och utformas så att omsorg, utveckling och lärande bildar en helhet.⁵¹ Att se till helheten i uppdraget kan därför ses som en nyckel i ett framgångsrikt arbete med barn i behov av särskilt stöd. För att kunna bedriva ett arbete där förskolan med hög kvalitet tillgodoser barnens behov är det nödvändigt att förskolechef och personal har en förståelse för vad hela uppdraget innebär samt förutsättningar och stöd för att genomföra det i praktiken.

Granskningens syfte är att undersöka hur förskolorna arbetar för att barn i behov av särskilt stöd ska få möjlighet att utveckla sin sociala delaktighet och sitt lärande utifrån sina förutsättningar. Utifrån resultatet drar Skolinspektionen följande slutsatser i relation till granskningens frågeställningar:

1. Förskolorna har arbetssätt för att uppmärksamma barn i behov av särskilt stöd. Däremot är det ofta otydligt för personalen hur de ska arbeta vidare när de uppmärksammat behov av särskilt stöd.
2. I majoriteten av de granskade förskolorna tillgodoses behov av särskilt stöd i den ordinarie verksamheten och inte genom särskiljande lösningar.
3. Förskolepersonalen ges inte alltid tillräckliga förutsättningar i form av exempelvis reflektions- och kompetensutveckling. I två tredjedelar av förskolorna är det inte säkerställt att tillgången till stödfunktioner motsvarar personalens behov av samverkan och professionellt stöd.

Ett centralt resultat av granskningen är att det finns stora skillnader i hur förskolepersonalen uppfattar och tolkar uppdraget avseende barn i behov av särskilt stöd, vilket återspeglas i betydande kvalitetskillnader i hur förskolornas omsätter uppdraget. Det varierar också hur förskolecheferna tar sitt ansvar för att ge personalen förutsättningar att genomföra arbetet. Det är här viktigt att påpeka att dessa variationer inte är problematiska i sig utan naturliga, eftersom läroplanen är målstyrd och inte anger i detalj *hur* förskolorna ska arbeta. Däremot är en konsekvens av de kvalitetskillnader som framkommer i granskningen att det finns risk för att barnen inte erbjuds likvärdiga förutsättningar för utveckling och lärande. Denna risk har även belysts i Skolinspektionens senaste granskning av förskolans pedagogiska uppdrag.⁵² I både skollag och läroplan betonas att utbildningen ska vara likvärdig varhelst den anordnas.⁵³

I två tredjedelar av förskolorna behöver kvaliteten i arbetet höjas för att barns behov av särskilt stöd ska kunna tillgodoses utifrån barnets bästa. Utifrån granskningens resultat gör Skolinspektionen följande bedömningar:

- Personalens kunskap om uppdraget och förståelse för hur det ska omsättas i praktiken behöver stärkas.
- Arbetet med att undersöka och analysera stödbehov samt följa upp och utvärdera stödinsatser behöver utvecklas.
- Förskolechefer behöver ge personalen stöd och förutsättningar att utföra uppdraget på ett professionellt sätt.

⁵¹ Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5

⁵² Skolinspektionen (2016)

⁵³ 1 kap 9 § Skollagen (2010:800), Lpfö 98 (reviderad 2016) sid. 5

Personalens syn på hur uppdraget ska omsättas har betydelse för kvaliteten i arbetet

Tidigare i denna rapport har uppdraget avseende särskilt stöd beskrivits som en process som innefattar flera delar. Varje steg i processen kan ses som en nödvändig byggsten som lägger grunden för nästa steg. Om något steg hoppas över eller brister, påverkar det helheten på ett avgörande sätt. Exempelvis är det svårt att avgöra om en viss stödotsats tillgodoser barnets behov, om behoven inte först kartlagts och analyserats. Likaledes finns en risk att stödotsatser inte förändras när barns behov av särskilt stöd förändras, om insatserna inte utvärderas regelbundet.

Granskningen visar att många av de intervjuade inte har reflekterat över uppdraget som en sammanhängande process, och har därmed inte heller en klar uppfattning om hur de olika delarna relaterar till varandra. I de flesta förskolor pratar personalen med varandra om barngruppen och enskilda barns behov, men på flera håll har de inte diskuterat uppdraget som sådant och saknar därmed en gemensam syn på hur arbetet ska bedrivas. Granskningen visar att personalens kunskap om och förståelse för uppdraget återspeglas i hur väl de arbetar i praktiken för att skapa en verksamhet som ger barn i behov av särskilt stöd goda möjligheter till social delaktighet, utveckling och lärande.

I flera förskolor finns personal som menar att barn i behov av särskilt stöd ingår i barngruppen på samma villkor som alla andra och inte kräver något "särskilt". Det är positivt att personalen har ett synsätt där de inte ser barns olikheter som problematiska eller uppfattar barn som "bärare" av svårigheter, något som studier har visat inte alltid är fallet⁵⁴. Däremot kan det få konsekvenser för barnen om förskolans personal inte identifierar när de faktiskt arbetar med särskilt stöd. Det finns då risk att stödet faller utanför processen, det vill säga att personalen inte först analyserat stödbehovet utan *bara gör det som behövs i det dagliga arbetet*. Det finns också risk att stödet blir personbundet och att barnet endast får stöd om en viss personal är på plats, eftersom det inte finns en gemensam överenskommelse i arbetslaget om vilka stödotsatser som barnet behöver.

Personalen behöver ges möjlighet att reflektera kring uppdraget

Enligt förarbetena till skollagen är det inte möjligt att i lagtext definiera vilka förutsättningar som ska finnas för att särskilt stöd ska ges i förskolan.⁵⁵ Det finns inte heller någon definition av vad som utgör "särskilt stöd" eller vilka barn som är i behov av det. Till skillnad från i grundskolan finns, utöver de allmänna råden, inte något utarbetat stödmaterial exempelvis från Skolverket. I den nyligen reviderade upplagan av allmänna råd för förskolan är avsnittet kring arbete med barn i behov av särskilt stöd inte lika utförligt som förut, och ger därmed mindre vägledning än vad som tidigare var fallet⁵⁶. Det är därför av största vikt att personalen får möjlighet att reflektera kring uppdraget så att de kan utveckla en gemensam syn på hur det ska omsättas i praktiskt arbete.

I sammanhanget kan också nämnas att regeringen gett Skolverket ett uppdrag att påbörjat en revidering av förskolans läroplan. Av regeringsuppdraget framgår att läroplanen bland annat ska ha "ett barnrättsperspektiv" och "ett funktionshindersperspektiv", men det finns inget specifikt kring att förtydliga läroplanen gällande barn i behov av särskilt stöd⁵⁷.

⁵⁴ Lindqvist (2013)

⁵⁵ Prop 2009/10:165 sid. 350

⁵⁶ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om måluppfyllelse i förskolan (2017), Skolverkets allmänna råd med kommentarer om förskolan 2(013) (reviderad 2016)

⁵⁷ Utbildningsdepartementet (2017)

Kvalitetsskillnader innebär problem ur likvärdighetsperspektiv

Det faktum att det varierar stort i hur de intervjuade i granskningen förstår och tolkar uppdraget får inte bara som konsekvens att kvaliteten i arbetet varierar mellan förskolorna. Det kan också, som nämnts ovan, innebära problem ur ett likvärdighetsperspektiv. Om det i förskolorna finns betydande skillnader i synen på hur de ska arbeta med särskilt stöd får det ofrånkomligen konsekvenser för barnen och deras rätt till en likvärdig utbildning i förskolan. Det kan vara så att förskolan behöver mer stöd i arbetet, exempelvis genom stödmaterial från Skolverket. Det kan även behövas mer vägledning kring bestämmelserna. Skolinspektionen kommer att samlat redovisa behov av förtydliganden i den slutliga rapporten om förskolan som publiceras under 2018.

Förskolornas arbete med särskilt stöd behöver utvecklas

Arbetet med analys, dokumentation och utvärdering behöver utvecklas

Enligt läroplanen ska varje barns utveckling och lärande kontinuerligt följas upp och analyseras. Som tidigare nämnts visar forskningen att det är vanligt att personalen värjer sig mot att göra någon form av bedömning av barns utveckling och lärande, och att det ofta sammanblandas med att bedöma barnets utvecklingsnivå med förmågor eller brister.⁵⁸ Skolinspektionen har också stött på denna inställning i några av de granskade förskolorna, där de intervjuade menar att personalen inom förskolan inte ska bedöma barns utveckling och lärande. Det är dock viktigt att se till hur och varför bedömningar görs. Ett övergripande syfte med att bedöma barns utveckling och lärande är att se om verksamheten bidrar till att barnens kunskaper förändras över tid, samt att skapa ett underlag för att kunna utveckla verksamheten så att barnen ges förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen, vilket lyfts fram i en nyligen publicerad FoU-rapport.⁵⁹ En bedömning av barns förändrade kunskaper är också en förutsättning för att utvärdera om förskolans verksamhet bidrar till en progression i barns utveckling och lärande i förhållande till läroplanens mål.

Oavsett om det kallas bedömning eller inte så behöver personalen undersöka situationen närmare för barn som kan behöva särskilt stöd. Granskningen visar på en kvalitetsskillnad i hur detta görs, och flera förskolor behöver utveckla arbetet med att analysera och dokumentera barns behov av särskilt stöd. En bristfällig dokumentation innebär en risk för att barnets rättigheter åsidosätts, eftersom dokumentationen fungerar som ett verktyg för att synliggöra de insatser som behövs i verksamheten för att barnet ska få sina behov tillgodosedda.

Liksom vid kartläggning, analys och dokumentation finns stora variationer i hur väl de granskade förskolorna arbetar när det gäller uppföljning och utvärdering. Skolinspektionen kan konstatera att om inte arbetet med särskilt stöd följs upp och utvärderas innebär det en risk för att förskolan inte fullt ut kan analysera utveckling och lärande för barn i behov av särskilt stöd. Därmed kan det inte säkerställas att förskolan tillgodoser barnens möjligheter att utvecklas och lära i riktning mot läroplanens mål.

En tydlig arbetsgång är ett stöd för personalen

Sannolikt är otydligheten kring vad som innefattas i begreppet särskilt stöd en bidragande faktor till variationen i hur väl förskolorna omsätter uppdraget i praktiken, eftersom personalen inte alltid själva är på det klara med när det handlar om särskilt stöd eller inte. En arbetsgång som tydligt beskriver vad som innefattas i de olika stegen i processen utgör ett värdefullt stöd för personalen, såväl för att kartlägga och analysera behov som att utforma stödinsatser och dokumentera arbetet. I de förskolor där

⁵⁸ Johansson (2016)

⁵⁹ Ifous (2017)

det finns implementerade rutiner för arbetet tenderar personalen dessutom att i högre grad behålla fokus på barnet och se till barnets bästa i förskolans verksamhet.

Alla barn ges inte samma möjligheter till delaktighet

I de förskolor som Skolinspektionen granskat tillgodoses särskilt stöd som regel inom den ordinarie verksamheten, och i många förskolor skapar personalen förutsättningar för alla barn att delta i aktiviteter. Trots att personalen betonar att alla barn ska få vara delaktiga på lika villkor i de aktiviteter som erbjuds i verksamheten, så visar observationer att så inte alltid är fallet. Det händer att barn deltar utan att för den skull vara delaktiga. Det kan då sägas att det råder en fysisk tillgänglighet, men inte en social och pedagogisk tillgänglighet som erbjuder barnen möjlighet till utveckling och lärande utifrån sina egna förutsättningar. En aktivitet som inte är anpassad utifrån barnets förutsättningar påverkar barnets möjlighet till utveckling och lärande inte bara för att barnet inte fullt ut kan tillgodogöra sig själva aktiviteten. Det påverkar också barnets möjlighet till social gemenskap, eftersom barnet inte ges en likvärdig chans till delaktighet i verksamheten.

För att främja social delaktighet och minska risk för att barn i behov av särskilt stöd stigmatiseras bör förskolorna sträva efter att arbeta med särskilt stöd i form av förebyggande och generella insatser.⁶⁰ Det är dock endast i ett fåtal förskolor som personalen pratar om särskilt stöd i termer av att förändra verksamheten för att förebygga att behov uppstår. Det är värt att notera att i dessa förskolor har personalen haft möjlighet att få stöd från förskolans specialpedagog när de reflekterat kring arbete med särskilt stöd.

Förskolechefens stöd är avgörande för kvaliteten i arbetet

Förskolechefen har ett särskilt ansvar för att verksamheten utformas så att barn får det särskilda stöd och den hjälp och de utmaningar de behöver. Arbetslaget har ett ansvar att uppmärksamma och ge stöd och stimulans till de barn som behöver stöd i sin utveckling. Förskolechefens roll och ansvarstagande är i många fall avgörande för hur väl arbetet med särskilt stöd bedrivs, eftersom det är förskolechefen som skapar förutsättningar för personalen. Sådana viktiga och grundläggande förutsättningar är exempelvis möjligheter till reflektionstid som kan användas inte bara till att *prata barn* utan till att skapa en gemensam förståelse för uppdraget och hur det ska bedrivs. Det handlar också om att personalen behöver professionellt stöd och handledning från stödfunktioner såsom specialpedagog samt möjlighet till kompetensutveckling. Skolinspektionen vill peka på att granskningens resultat visar att det finns ett samband mellan hög kvalitet i arbetet med barn i behov av särskilt stöd och goda möjligheter till samverkan med stödfunktioner.

Personalen behöver relevant kompetensutveckling

Det förefaller finnas ett behov hos förskolepersonalen av ökad kompetens och medvetenhet kring arbete med särskilt stöd i förskolan. Det gäller såväl förståelse för hur uppdraget ska omsättas i praktiken som fördjupad kunskap om barns utveckling, olika funktionsnedsättningar och arbetssätt. Det är i sammanhanget värt att notera att endast i ett fåtal förskolor efterfrågar personalen själva mer kompetensutveckling, vilket skulle kunna tolkas som att om det saknas förståelse för vad hela uppdraget innebär är det också svårt att definiera vilken kunskap som behövs för arbetet. Däremot kan en tredjedel av förskolecheferna identifiera ett behov av ökad kompetens bland sin personal. Trots detta har flera av dessa varken erbjudit eller planerat för kommande utvecklingsinsatser. Huvudmannen har ett uttalat ansvar att se till att personalen ges kompetensutveckling, och förskolechefen har ett särskilt

⁶⁰ Lutz (2013)

ansvar för att personalen har tillräcklig kompetens för att professionellt utföra sina uppgifter.⁶¹ Därmed är det av vikt att förskolechefen ser till att det görs kontinuerliga analyser av personalens behov av kompetensutveckling, för att därefter planera för kompetenshöjande insatser.

Huvudmannens stöd är centralt

I många fall är de utvecklingsområden som Skolinspektionen identifierat riktade till förskolechefer. Detta som konsekvens av att förskolechefen har ett långtgående ansvar för verksamheten, personalen och barnen i barngruppen. Granskningen visar att det finns en tydlig koppling mellan aktiva och drivande förskolechefer och ett fungerande arbete med särskilt stöd. Skolinspektionen har i tidigare granskningar sett att huvudmannens stöd är en central faktor för god kvalitet.⁶² Därmed vill Skolinspektionen också betona vikten av att huvudmännen ger förskolecheferna de organisatoriska förutsättningar som behövs för förskolechefens pedagogiska ledarskap.

Framgångsfaktorer

Arbete med barn i behov av särskilt stöd är ett komplext uppdrag som innefattar många delar som är avhängiga av varandra. Uppdraget ställer höga krav både på förskolechefer och personal att utforma en verksamhet som ger barnen det stöd och de utmaningar de behöver för att kunna tillgodogöra sig utbildningen. Arbetet kan innebära såväl utmaningar för personalen som risker för att barnen inte får det särskilda stöd de har rätt till. Granskningen visar dock att det finns förskolor som lyckas väl i att bedriva arbete med särskilt stöd med god kvalitet. I dessa förskolor kan följande faktorer urskiljas som särskilt viktiga i ett framgångsrikt arbete:

- Personalen ges möjlighet att reflektera kring arbetet med särskilt stöd tillsammans med specialpedagog eller andra stödfunktioner. Stödet från en professionell stödfunktion bidrar till en fördjupad kunskap om och förståelse för uppdraget.
- Det finns implementerade rutiner som klargör en arbetsgång för alla delar i processen, vilket gör att personalen har en gemensam, tydliggjord syn på hur arbetet med särskilt stöd ska drivas.
- Förskolechefen driver aktivt arbetet med särskilt stöd, och ger personalen stöd och goda förutsättningar såsom tid för reflektion, kompetensutveckling och tillgång till stödfunktioner.

Med rätt förutsättningar från huvudmännen och god vägledning från ansvarstagande förskolechefer, kan förskolorna skapa en verksamhet som är rolig, trygg och lärorik för alla barn som deltar, och som samtidigt ger varje barn möjlighet att utvecklas så långt som möjligt efter sina egna behov och förutsättningar.

⁶¹ Skolverkets allmänna råd med kommentarer om måloppfyllelse i förskolan (2017)

⁶² Skolinspektionen (2017)

Metod och genomförande

Kvalitetsgranskningen av förskolans arbete med särskilt stöd omfattar totalt 35 förskolor, varav 28 med kommunal huvudman och 7 med fristående huvudman. Förskolorna besöktes under perioden januari till maj 2017.

Förskolorna i granskningen valdes ut genom ett slumpmässigt urval som speglar den faktiska fördelningen av barn i kommunal respektive enskild regi. Inledningsvis diskuterades om urvalet skulle bestå enbart av förskolor som har identifierat barn i behov av särskilt stöd i den aktuella barngruppen. Eftersom det inte finns en tydlig definition av barn i behov av särskilt stöd skulle urvalet därmed riskera att begränsas utifrån förskolornas syn på vad som är särskilt stöd. Därför beslutades om ett slumpmässigt urval.

Inför granskningen har huvudmän respektive förskolechefer för varje förskola skickat in relevant dokumentation kring arbetet med särskilt stöd och systematiskt kvalitetsarbete. Samtliga förskolechefer har också fyllt i en verksamhetsredogörelse med uppgifter om förskolan, exempelvis antal avdelningar, antal barn samt om de olika avdelningarna har erfarenhet av arbete med barn i behov av särskilt stöd.

Varje förskola besöktes under två dagar av två inspektörer som gemensamt observerade verksamheten och genomförde intervjuer. För att säkerställa likvärdighet i genomförandet av besöken har gemensamma arbetsverktyg i form av intervjuguider och observationsstöd utformats. Dessa användes vid samtliga besök. I slutet av varje besök hölls ett avslutande samtal med förskolechef och arbetslag vid den observerade avdelningen. I samtalet gav inspektörerna en muntlig återkoppling av vad som framkommit under observationerna och intervjuerna.

Intervjuer genomfördes med förskolechefer, arbetslag vid den avdelning som observerades samt med personal från övriga avdelningar vid de förskolor som har fler än en avdelning. Intervjuer genomfördes även med specialpedagoger eller andra representanter för de stödfunktioner som förskolorna har tillgång till.

I intervju med förskolechef fokuserades hela förskolan, medan personalen intervjuades med fokus på arbetet vid den avdelning där personalen ingår i arbetslaget. Syftet med intervjuerna var att undersöka dels hur förskolechefen tar ansvar för arbetet med särskilt stöd, dels hur arbetet bedrivs, både utifrån vilka rutiner och arbetssätt som finns vid förskolan samt utifrån konkreta exempel från det dagliga arbetet. Intervjuerna syftar också till att belysa hur personalen förhåller sig till barn i behov av särskilt stöd samt vilka stödstrukturer och stödfunktioner som finns vid förskolan.

Observationerna i verksamheten syftade till att ge en bild av hur verksamheten är upplagd, med tonvikt på samspel barnen emellan och mellan barn och vuxna. Särskilt fokuserades personalens arbetssätt för att främja social delaktighet, utveckling och lärande. Observationerna användes också för att i intervjuerna relatera till och föra resonemang kring konkreta situationer i verksamheten.

För varje besökt förskola har Skolinspektionen redovisat sina iakttagelser, analyser, bedömningar samt identifierade utvecklingsområden i ett verksamhetsbeslut riktat till förskolans huvudman. Som stöd i bedömningarna har inspektörerna använt sig av en bedömningsmatris med granskningens bedömningsområden och bedömningspunkter samt ett författningsstöd.

En fördjupad analys av den insamlade empirin från alla granskade förskolor tillsammans med verksamhetsbesluten har utgjort underlag för de övergripande granskningsresultat som presenteras i denna rapport.

Referenser

- Björck-Åkesson, E. (2014). I Sandberg (red.) *Med sikte på förskolan – Barn i behov av stöd*. Ref. till Björck-Åkesson, E. & Granlund, M. 2015.
- Drugli, Clifford och Larsson (2008). Teacher's experiences and management of young children treated because of home conduct problems: A qualitative study. I *Scandinavian Journal of education*, vol 52, no 3, Pp 279-291.
- Granlund och Lillvist (2015). Factors influencing participation by preschool children with mild intellectual disabilities in Sweden: with or without diagnosis. I *Research and practice in intellectual and developmental disabilities*, 2:2, sida 126-135.
- Ifous (2017). *Upptäck små barns lärande – Ett utvecklat kunnande I förskolan*. Slutrapport från FoU-programmet Små barns lärande. Ifous rapportserie 2017:2.
- Lillvist, A (2014). Social kompetens och barn i behov av särskilt stöd. I Sandberg (2014). *Med sikte på förskolan – Barn i behov av stöd*.
- Lindqvist, G. (2013). *Who should do what to whom? Occupational groups views on special needs*. School of Education and Communication, Jönköping University, Diss.
- Lutz, K. (2009). *Konstruktionen av det avvikande förskolebarnet – styrning & administrativa processer*. (Malmö studies in educational science No. 44), Malmö: Malmö högskola, lärutbildningen.
- Lutz, K. (2013). *Specialpedagogiska aspekter på förskola och skola. Mötet med det som inte anses LA-GOM*. Liber. Stockholm.
- Palla, L (2011). Med blicken på barnet – om olikheter inom förskolan som diskursiv praktik.
- Palla, L. (2015). Specialpedagogik i förskolan. I Tallberg Broman, I. Vallberg Roth, A. Palla, L. & Persson, S. *Förskola tidig intervention*. (ss 94-117). Delrapport från SKOLFORSK-projektet. Vetenskapsrådet rapporter.
- Proposition 2009/2010:165. *Den nya skollagen – för kunskap, valfrihet och trygghet. Del 1*.
- Sandberg, A, Lillvist, A, Eriksson, L, Björck-Åkesson, E och Granlund, M (2010). "Special support" in preschools in Sweden: Preschool staff's definition of the construct. I *International journal of Disability, Development and Education*. Vol 57, No 1, March 2010, S 43-57.
- Sandberg, A. & Norling, M (2014). Pedagogiskt stöd och pedagogiska metoder. I Sandberg. (red) *Med sikte på förskolan – Barn i behov av stöd*.
- Skolinspektionen (2016). *Förskolans pedagogiska uppdrag – om undervisning, lärande och förskollärares uppdrag*. Kvalitetsgranskningsrapport.
- Skolinspektionen (2017). *Förskolans kvalitet och måluppfyllelse*. Delrapport II.

Skollagen (2010). SFS 2010:800.

Skolverket (1998). Läroplan för förskolan – Lpfö 98. Reviderad 2016.

Skolverket (2008). *Tio år efter förskolereformen*. Nationell utvärdering av förskolan.

Skolverket (2013). Allmänna råd med kommentarer om förskolan. Reviderad 2016.

Skolverket (2017). Allmänna råd med kommentarer om målpuppfyllelse i förskolan.

Delegationen för jämställdhet i skolan (2010). SOU 2010:99 *Flickor, pojkar, individer – om betydelsen av jämställdhet för kunskap och utveckling i skolan*. Stockholm, Utbildningsdepartementet.

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2015). *Delaktighet – ett arbetssätt i skolan*.

Tallberg Broman, I. (2015). Förskola till stöd för barns utveckling och lärande. I Tallberg Broman, I. Vallberg Roth A, Palla L & Persson S *Förskola tidig intervention*. (ss 15-58). Delrapport från SKOLFORSK-projektet.

Utbildningsdepartementet (2017). *Uppdrag om en översyn av läroplanen för förskolan*. Diarienummer: U2016/05591/S, U2017/01929/S.

Källor hämtade från Internet:

Skolverket <https://www.skolverket.se/statistik-och-utvardering/statistik-i-tabeller/forskola/barn-och-grupper>. Hämtad 2017-05-08

Specialpedagogiska skolmyndigheten <https://spsm.se/stod/tillganglighet/>. Hämtad 2017-05-08

Specialpedagogiska skolmyndigheten <https://spsm.se/stod/tillganglighet/varderingsverktyg-for-tillganglig-utbildning/>. Hämtad 2017-05-08

Olsson (2017) <http://lararnastidning.se/ge-forskolebarnen-mer-an-sarskilt-stod-light/>. Hämtad 2017-06-29

Bilaga 1

Uppgift om vilka kommuner och förskolor som har granskats

Förskola	Kommun	Huvudman
Backens förskola	Alvesta	Kommunal
Blåkullens förskola	Avesta	Kommunal
Karlavagnen	Berg	Kommunal
Gräsåkers förskola	Ekerö	Kommunal
Raketen	Fagersta	Kommunal
Björkdungen förskola	Gotland	Kommunal
Föräldrakooperativet Sagolunden	Göteborg	Enskild
Förskolan Arken	Göteborg	Enskild
Skogsdungens förskola	Hammarö	Kommunal
Nyckelpigans förskola	Helsingborg	Kommunal
Backsippans förskola	Håbo	Kommunal
Stubbens förskola	Hässleholm	Kommunal
Sveahälls förskola	Jönköping	Kommunal
Norrskenet Kalix	Kalix	Enskild
Hybelejens förskola	Karlstad	Kommunal
Kristianstad Montessori	Kristianstad	Enskild
Ivarsgårdens förskola	Kungsbacka	Kommunal
Torsborgs förskola	Lidköping	Kommunal
Förskolan Österstad	Motala	Kommunal
Kanntorps Förskola	Nyköping	Kommunal
Påskallaviks Förskola	Oskarshamn	Kommunal
Asterns förskola	Skellefteå	Kommunal
Augustendals Förskola	Solna	Kommunal
Sputnik ekonomisk förening	Stockholm	Enskild
Förskolan Hinderstorps gränd 27	Stockholm	Kommunal
Förskolan Abrahamsbergsvägen 92	Stockholm	Kommunal
Förskolan Svea	Stockholm	Kommunal
Förskolan Gläntan	Stockholm	Kommunal
Förskolan Lyckebo	Stockholm	Kommunal
Hörviks förskola	Sölvesborg	Kommunal

Montessoriförskolan Klinten	Tyresö	Enskild
Föräldrakooperativet Eken	Växjö	Enskild
Trollskogens förskola	Åstorp	Kommunal
Hallaryds förskola	Älmhult	Kommunal
Ottfjällets förskola	Östersund	Kommunal